

GALYNA STARODUBETS

ORCID: 0000-0003-2005-771X | Żytomierski Uniwersytet Państwowy im. Iwana Franka (Ukraina)

## **Podmioty radzieckiej modernizacji politycznej zachodnich regionów Ukraińskiej SRR w latach 1944–1946. Główne cechy jakościowe**

**Streszczenie:** Artykuł prezentuje na podstawie materiałów KP(b)U analizę radzieckiej nomenklatury partyjnej, która w latach 1944–1946 sprawowała bezpośrednio władzę w zachodnich obwodach Ukraińskiej SRR (szczebel obwodów i rejonów). Polityka kadrowa była ważnym elementem modernizacji politycznej regionu w ramach stalinowskiego totalitaryzmu i odzwierciedlała jego istotne cechy. Jej efektem była zmiana struktury społecznej regionu, wypełnienie go elementem rosyjskojęzycznym i odsunięcie przedstawicieli miejscowej ludności od politycznych instytucji decyzyjnych. Specyfika formowania się nomenklatury partyjnej była zdeterminowana dwoma głównymi czynnikami: zadaniami politycznymi i potrzebami kierowniczymi. Specyfika sytuacji wojskowo-politycznej w regionie, spowodowana przez ostrą konfrontacją zbrojną między władzami radzieckimi a ukraińskim podziemiem narodowym oraz konieczność uruchomienia procesów odbudowy wpłynęły na strukturę regionalnej nomenklatury i dynamikę zmian jej cech społeczno-kulturowych. Lokalne organy partyjne stale borykały się z problemami ograniczonej bazy społecznej do rekrutacji kadry kierowniczej, która spełniałaby podstawowe parametry jakościowe, takie jak wiarygodność polityczna, doświadczenie zawodowe, poziom wykształcenia

i profesjonalizm. Mimo uciekania się do rządzenia w terenie w sposób autorytarny, niejednokrotnie łamiący prawo, słabość przedstawicieli władzy politycznej była bardzo widoczna. Pogłębiały ją niska jakość importowanych kadr kierowniczych, postrzeganych jako „obce” mimo ukraińskiej narodowości większości przyjezdnych funkcjonariuszy, oraz zakorzeniona w nich podejrliwość wobec miejscowej ludności.

**Słowa kluczowe:** nomenklatura, zachodnie regiony Ukraińskiej SRR, funkcjonariusze partyjni, reżim stalinowski, władza radziecka

We wczesnych latach powojennych zachodni region Ukraińskiej SRR był centrum złożonych sprzeczności wojskowych, społecznych i politycznych. Z jednej strony, istniało ukraińskie podziemie nacjonalistyczne, które próbowało utrzymać swoje pozycje na tych ziemiach, z drugiej zaś — instytucje władzy radzieckiej, których ustanowienie i konsolidacja były kluczowym zadaniem dla jej regionalnych przedstawicieli.

Uosobieniem władzy sowieckiej w zachodnich regionach Ukraińskiej SRR była przede wszystkim bolszewicko-sowiecka nomenklatura, reprezentowana przez wysokich rangą funkcjonariuszy partyjnych i sowieckich. Urzędnicy partyjni i sowieccy byli zarówno obiektem bolszewickiej polityki państwowej, jak i jej podmiotem. Z jednej strony, tworzenie nomenklatury odbywało się pod ścisłą kontrolą najwyższego kierownictwa partii (Komitetu Centralnego Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) — KC WKP(b), i Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii (bolszewików) Ukrainy — KC KP(b)U), którym deklarował się algorytm tego procesu. Z drugiej natomiast — radzieccy funkcjonariusze partyjni służyli jako „psy sądowe” mechanizmu państwowego zaprogramowanego w celu włączenia zachodniego regionu Ukrainy do ogólnounijnego układu współrzędnych. Co więcej, chodziło nie tylko o pojedynczą przestrzeń gospodarczą, ale także, co nie mniej ważne, budowę zasadniczo nowego społeczeństwa — „narodu radzieckiego”. W związku z tym działalność zawodowa wszystkich bez wyjątku urzędników nomenklatury miała na celu „uzurpację przestrzeni społecznej, przestrzenną budowę nowej rzeczywistości, która wiąże się z rozwojem nowej hierarchii z dominacją symboli reżimu i nowych władców w krajobrazie społecznym”<sup>1</sup>. Stąd niezwykle ważna rola kierownictwa, bezpośrednich realizatorów polityki reżimu stalinowskiego,

<sup>1</sup> А. Медушевский, *Сталинизм как модель социального конструирования. К завершению научноиздательского проекта*, „Российская история” 2010, nr 6, s. 15.

a tym samym polityki kadrowej rządu — tempo i jakość procesu sowietyzacji w zachodnich obwodach Ukrainy we wczesnych latach powojennych zależały bowiem od właściwego wyboru modelu.

## Główne cechy społeczno-kulturowe urzędników nomenklatury

Bezpośrednio po włączeniu zachodnich obwodów Ukrainy do ZSRR rolę kluczowej postaci w bolszewicko-sowieckim systemie władzy odgrywał funkcjonariusz partyjny w osobie sekretarza obwodowego, miejskiego, rejonowego komitetu KC(b)U lub innego pracownika jego jednostek strukturalnych. Powierzono mu ogromną odpowiedzialność za realizację głównych zadań strategicznych rządzącego reżimu. To właśnie ten funkcjonariusz partyjny „był przedstawicielem władzy centralnej, jej twarzą. Postawa władz jako całości zależała od zdolności przywódcy do zarządzania miastem, wsią, dzielnicą lub regionem”<sup>2</sup>. Dlatego też najwyższe kierownictwo państwa radzieckiego przywiązywało dużą wagę do selekcji i szkolenia urzędników partyjnych na poziomie regionalnych, miejskich i okręgowych komitetów KP(b)U.

Zdecydowaną większość urzędników w radzieckich instytucjach partyjnych stanowili przybysze spośród osób przysyłanych tu przez Komitet Centralny Komunistycznej Partii Ukrainy w celu sowietyzacji regionu. Taka polityka, w warunkach całkowitego niedoboru kadry kierowniczej, z jednej strony, pozwalała na szybsze tempo odbudowy zniszczonej wojną gospodarki, integrację regionu z systemem republikańskim i ogólnounijnym, a z drugiej — przyczyniała się do pogłębiania konfliktu społeczno-politycznego, dzieląc region na „naszych” i „obcych”. Identyfikacja „obcych” zostawała przeprowadzana na podstawie ich pochodzenia, języka komunikacji i orientacji politycznej.

Procedura rekrutacji kadry kierowniczej nie była szczególnie oryginalna czy nowatorska. Funkcjonowała w ramach systemu nomenklatury opartego na ustalonym jeszcze w okresie przedwojennym schemacie filtrowania ograniczeń społecznych i politycznych wobec kandydatów na wolne stanowiska kierownicze. Położyło to fundamenty pod utworzenie uprzywilejowanej warstwy społecznej zarówno w nomenklaturze

2 В. Крупина, *Освітньо-культурний рівень партійної номенклатури УРСР (друга половина 1940-х — початок 1950-х рр.)*, „Український історичний збірник” 2019, т. 12, s. 207.

partyjno-państwowej, jak i ogólnie w społeczeństwie zachodnioukraińskim. Z różnych powodów przywódcy regionalni bardzo niechętnie dzielili się władzą z przedstawicielami lokalnej elity, „bojąc się zatrudniać miejscowych pracowników, nie chcąc mieć z nimi do czynienia”<sup>3</sup>, aby nie zostać oskarżonymi o „utrata czujności politycznej”. We wcześniejszych latach powojennych tylko oddelegowani ze wschodu i południa Ukraińskiej SRR mogli zajmować wysokie stanowiska w partyjno-radzieckich i gospodarczych władzach zachodnich obwodów Ukrainy. Członkostwo w KP(b)U było postrzegane jako rodzaj odpustu, który dawał urzędnikom prawo do ubiegania się o awans zawodowy, dostęp do pewnego zestawu praw, korzyści oraz stosowanie norm i zasad postępowania niedostępnych dla osób niebędących partyzantami.

Źródła uzupełniania szeregów nomenklatury w zachodnich obwodach Ukrainy były nieco podobne do tych, z których czerpano kadry do organizacji pracy instytucji państwowych republiki w ogóle, ale z uwzględnieniem specyfiki regionalnej. Ukraińscy badacze za najważniejsze z nich uznają następujące: „organizacje podziemne i partyzanckie; absolwentów radzieckich kursów partyjnych; kobiety; byłych funkcjonariuszy partyjnych i państwowych; zwervowanych działaczy obywatelskich; osoby zrehabilitowane; przedstawiciele sfery technicznej i edukacyjnej”<sup>4</sup>. Warto zauważyć, że niektóre z tych osób, choć obecne w regionie, nie odegrały znaczącej roli w ówczesnej sytuacji militarnej i politycznej. Mowa tu na przykład o lokalnych aktywistach, byłych szefach różnych organizacji pozarządowych, osobach zrehabilitowanych, pedagogach itp. Zamiast tego, w kontekście przymusowej sowietyzacji, pierwsza fala kadr została utworzona głównie z rezerwy partyjnej KP(b)U, która opierała się na komunistach będących w partii do 1941 roku, pracujących w zachodnich obwodach Ukraińskiej SRR.

Kryterium wyboru na stanowiska nomenklaturowe był zazwyczaj nie tyle poziom wykształcenia kandydatów, czy nawet doświadczenie w zarządzaniu, ile aktywna pozycja społeczno-polityczna i „czynnik pochodzenia społecznego, który stał się jednym z fundamentów organizacji życia wewnętrznego elity politycznej”<sup>5</sup>. Analiza charakterystyk

3 Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі: ЦДАГО України), Центральний комітет Компартії України, ф. 1, оп. 23, спр. 2660, Інформація Дрогобицького обкому КП(б)У про стан і завдання роботи з кадрами. 21 квітня 1946 р., арк. 25.

4 А. Горбул, *Научные основы кадровой политики КПСС*, Киев 1989, s. 47–49, 62–64.

5 В. Мохов, *Региональная политическая элита России (1945–1991 годы)*, Пермь 2002, s. 167.

biograficznych sześciu pierwszych sekretarzy zachodnioukraińskich komitetów obwodowych KP(b)U<sup>6</sup> daje podstawy do stwierdzenia, że w momencie powołania na najwyższe stanowiska obwodowe mieli oni kilkuletnie doświadczenie w kierowaniu, w tym w zakresie działalności partyjnej. Wywodzili się ze środowisk chłopskich i proletariackich. W okresie przedwojennym okazali się aktywnymi uczestnikami procesu budowy socjalizmu, najczęściej kolektywizacji lub industrializacji. Otrzymali legitymację partyjną w drugiej połowie lat trzydziestych i uczestniczyli w wojnie jako starszy oficer bojowy lub wyższy urzędnik w jednej z jednostek pracy na tyłach. Poziom wykształcenia tych urzędników przekonująco dowodzi, że „droga do nomenklatury nie wymagała przewagi komponentu intelektualnego. Ważniejszą rolę odgrywała ich dyscyplina pracy”<sup>7</sup> — tylko dwóch z pięciu miało wyższe wykształcenie, S. Oleksenko i I. Kompanets. Reszta — ledwie średnie.

Struktura średniego szczebla kierowniczego w zachodnich obwodach Ukrainy również nie wyróżniała się wysokim poziomem wykształcenia. I tak w 1945 roku wśród funkcjonariuszy komitetów rejonowych KP(b)U w rejonie drohobyckim „tylko około 8% miało wykształcenie wyższe, a 31% — podstawowe”<sup>8</sup>; w lipcu 1946 roku w nomenklaturze lwowskiego komitetu obwodowego KP(b)U funkcjonariusze z wyższym lub niepełnym wyższym wykształceniem stanowili 11% ogółu, a 47% miało wykształcenie podstawowe<sup>9</sup>. Poziom wykształcenia ówczesnych funkcjonariuszy partyjnych ilustruje następujący przykład: „Na pytanie nauczyciela w obwodowej szkole partyjnej: «Kto to jest Mazepa?», F. Lismak, pierwszy sekretarz Turkowskiego Komitetu Rejonowego KP(b)U w rejonie drohobyckim, odpowiedział: «Bękart».

6 Mychajło Slon — pierwszy sekretarz Stanisławskiego Komitetu Obwodowego KP(b)U w latach 1944–1949; Wasyl Begma — pierwszy sekretarz Rówieńskiego Komitetu Obwodowego KP(b)U w latach 1945–1949; Ilja Profatylow — pierwszy sekretarz Wołyńskiego Komitetu Obwodowego KP(b)U w latach 1944–1951; Iwan Hruszecki — pierwszy sekretarz Lwowskiego Komitetu Obwodowego KP(b)U w latach 1944–1949; Stapan Oleksenko — pierwszy sekretarz Lwowskiego Komitetu Obwodowego KP(b)U w latach 1944–1946; Iwan Kompaniec — pierwszy sekretarz Tarnopolskiego Komitetu Obwodowego KP(b)U w latach 1944–1948.

7 П. Киридон, *Правляча номенклатура української РСР (1945–1964 рр): монографія*, Полтава 2012, s. 139.

8 ЦДАГО України, Центральний комітет Компартії України, ф. 1, оп. 23, спр. 1564 Довідка про якісний склад партійних кадрів Дрогобицької області станом на 1945 р. Січень 1946 р., арк. 49.

9 ЦДАГО України, Центральний комітет Компартії України, ф. 1, оп. 23, спр. 4575, Звіт про роботу відділу кадрів Львівського обкому КП(б)У від 13 серпня 1946 р., арк. 27.

Nie mógł nic dodać do tego słowa. Nie potrafił nawet pokazać Grecji na mapie”<sup>10</sup>.

Ważnym wyznacznikiem cech osobistych funkcjonariusza partyjnego w zachodnich regionach Ukrainy w badanym okresie była jego narodowość, która została uwzględniona w osobnej kolumnie kwestionariusza. Pomimo powszechnego przekonania, że Rosjanie byli masowo wysyłani do regionu w okresie powojennym, statystyki przeczą temu twierdzeniu. I tak wśród 71 odpowiedzialnych pracowników Rówieńskiego Obwodowego Komitetu KP(b)U w 1945 roku było 13 (18,3%) Rosjan i 57 (80,3%) Ukraińców<sup>11</sup>. W obwodzie tarnopolskim na 191 urzędników 157 było Ukraińcami, a tylko 28 — Rosjanami<sup>12</sup>; w obwodzie drohobyckim na 86 urzędników 75 było Ukraińcami<sup>13</sup>, w obwodzie stanisławowskim — odpowiednio 162 na 194<sup>14</sup>; w „obwodzie lwowskim 15% organów partyjnych stanowili Rosjanie”<sup>15</sup>. Tak więc z czysto formalnego punktu widzenia w 1944 i w pierwszej połowie 1946 roku zdecydowana większość funkcjonariuszy partyjnych w regionie była Ukraińcami z paszportu, ale z „raczej zdeformowaną tożsamością narodową (zrusyfikowaną lub sowiecką)”<sup>16</sup>.

Język był rodzajem linii granicznej, która dystansowała partyjno-radziecką nomenklaturę od miejscowej ludności. „Pomimo faktu, że wielu etnicznych Ukraińców było zaangażowanych w pracę kierowniczą na

<sup>10</sup> ЦДАГО України, Центральний комітет Компартії України, ф. 1, оп. 23, спр. 2660, Звіт про ідейно-теоретичний рівень керівних партійних і радянських кадрів Дрогобицької області станом на вересень 1946 р., арк. 50.

<sup>11</sup> Державний архів у Рівненській області [далі: ДАРО], Ровенський обласний комітет КПУ, ф. П-400, оп. 3, спр. 67, Іменний список відповідальних працівників апарату Ровенського обкому КП(б)У. 25 серпня 1945 р.), арк. 56–68.

<sup>12</sup> ЦДАГО України, Центральний комітет Компартії України, ф. 1, оп. 45, спр. 956, Звіт про роботу відділу кадрів Тернопільського обкому КП(б)У за перше півріччя 1944. 1 липня 1944 р., арк. 26.

<sup>13</sup> ЦДАГО України, Центральний комітет Компартії України, ф. 1, оп. 45, спр. 942, Звіт про роботу відділу кадрів Дрогобицького обкому КП(б)У за перше півріччя 1944 р. 1 липня 1944 р., арк. 9.

<sup>14</sup> Державний архів у Івано-Франківській області [далі: ДАІФО], Станіславський обласний комітет КПУ, ф. П-1, оп. 1, спр. 205, Звіт про склад парторганізації за партійним стажем, освітою, віком, національністю і перебуванню в інших партіях Станіславського обкому КП(б)У на 1 січня 1945 р., арк. 1.

<sup>15</sup> А. Іщенко, *Західна Україна у документах з'їздів та пленумів ЦК КП(б)У: 1944–1953 рр.*, „Архіви України” 2011, nr 2–3, s. 114

<sup>16</sup> О. Докаш, *Політико-культурна трансформація західних областей України в контексті утвердження ідеології радянського тоталітаризму (1930–1950-ті роки): дис. д-ра політичних наук: 23.00.03 — політична культура та ідеологія*, Київ 2017, s. 331

zachodniej Ukrainie, wielu z nich nie mówiło po ukraińsku”<sup>17</sup>. Język był rodzajem linii granicznej, która dystansowała partyjno-radziecką nomenklaturę od miejscowej ludności. Takie wyzywające zachowanie znacznej liczby urzędników partyjnych i państwowych, ich otwarta pogarda dla miejscowych, ignorowanie ich tradycji, zwyczajów, kultury, sposobu życia itp. pogłębiły konflikt i zaostrzyły i tak już trudne stosunki między władzami bolszewicko-sowieckimi a miejscową ludnością. Nowi przybysze ze wschodniej Ukrainy i ZSRR, na ogół nieświadomi regionalnej specyfiki językowej i kulturowej, prowokowali sabotaż i odrzucanie ich działań przez zachodnich Ukraińców, z których wielu zdawało sobie sprawę z wyobcowania wysłanych tam urzędników partyjnych i państwowych.

Tak więc zaraz po wyzwoleniu zachodnich regionów Ukrainy od niemieckich okupantów najbardziej poszukiwanymi kadrami dla struktur administracyjnych były kadry partyjne, których w pierwszych miesiącach przybyło prawie pięć razy więcej niż przedstawiciele innych dziedzin działalności. W 1944 i w pierwszej połowie 1946 roku tylko sprawdzone i lojalne wobec reżimu stalinowskiego kadry mogły zajmować wyższe stanowiska w hierarchii partyjnej i radzieckiej. Byli to z reguły komuniści z innych regionów państwa, zdemobilizowani żołnierze Armii Czerwonej oraz członkowie partyzantki i podziemia, a także radzieccy funkcjonariusze partyjni, którzy pracowali w regionie zachodnioukraińskim w okresie przedwojennym (1939–1941).

## Rdzenni mieszkańcy w ogólnej strukturze władz partyjno-radzieckich

W pierwszym roku po przywróceniu władzy radzieckiej w zachodnich obwodach Ukraińskiej SR R nastąpiło wyraźne oddalenie przedstawicieli nomenklatury partyjnej od miejscowej ludności, co spowodowało niezwykle mały udział lokalnych działaczy w nomenklaturowym wykazie funkcjonariuszy partyjno-radzieckich na zachodniej Ukrainie. „Awansowanie miejscowych kadr odbywało się głównie do pracy u podstaw (przewodniczący rad wiejskich, instruktorzy i pełnomocnicy wydziałów okręgowych komitetów wykonawczych, kierownicy czytelnicy), a w niewystarczającym stopniu do pracy w kierownictwie

17 А. Лагно, *Руководящие кадры для Западной Украины (1945–1949): идеалы и реальность*, „Historia Provinciae — Журнал Региональной Истории” 2023, т. 7, nr 2, s. 504.

rejonowym, a zwłaszcza regionalnym”<sup>18</sup>. Ukraińscy badacze zgadzają się, że w systemie partyjno-zarządczym zachodnich obwodów w pierwszych latach powojennych istniała „sprzeczność między rzeczywistym źródłem uzupełniania kadr, którym byli głównie nowo przybyli komuniści, a potencjalną bazą wzrostu, którą mogła stanowić tylko miejscowa ludność”<sup>19</sup>. Taka konfrontacja nie przyczyniała się do normalnego kształtowania i funkcjonowania pionu polityczno-administracyjnego i skłaniała reżim do poszukiwania środków jego ochrony. Jedną z nich była polityka ograniczania dostępu do wyższych stanowisk nomenklaturowych dla osób pochodzących z miejscowej ludności zachodnioukraińskiej. Innym powodem tej nierównowagi kadrowej było uprzedzająco negatywne nastawienie urzędników partyjnych i państwowych do miejscowej ludności. Jeśli jednak spojrzymy na politykę kadrową Stalina w szerszym kontekście, metodologia jej wdrażania w regionie zachodnioukraińskim była w pełni zgodna z bolszewickim systemem dowodzenia administracyjnego, w którym „powołaniem nomenklatury nie było angażowanie mas w kierowanie partią i państwem, ale faktyczne izolowanie robotników od organów zarządzających”<sup>20</sup>.

Złożoność i zakres zadań stojących przed radziecką nomenklaturą partyjną w zachodnich regionach Ukrainy we wczesnych latach powojennych nie mogły zostać rozwiązane bez wsparcia szerokich mas miejscowej ludności. Zdając sobie sprawę z konieczności zakorzenienia reżimu, kierownictwo państwa i republiki, poczynawszy od 1945 roku, coraz częściej domagało się od regionalnych władz partyjnych obowiązkowego angażowania działaczy zachodnioukraińskich do swoich aparatów administracyjnych. W ten sposób szefowie wydziałów personalnych okręgowych komitetów partyjnych otrzymali polecenie „dopilnowania, aby niezależnie od obecności zastępcy kierownika okręgowego komitetu wykonawczego każdy okręgowy komitet wykonawczy miał jednego z miejscowych działaczy przydzielonego do pracy w niepełnym

18 Державний архів у Тернопільській області [далі: ДАТО], Тернопільський обласний комітет КПУ, ф. П-1, оп. 1, спр. 649, Звіт про роботу відділу кадрів Тернопільського обкому КП(б)У за 1946 р. Січень 1947 р., арк. 27.

19 С. Монченко, *Формування політичної основи державного управління західними областями України в перші післявоєнні роки*, „Ефективність Державного Управління: Збірник Наукових Праць Львівського Регіонального Інституту Державного Управління Української Академії Державного Управління При Президентів України. Львів” 2003, т. 3, s. 66.

20 П. Киридон, *Відновлення функціональних параметрів партійно-державної номенклатури Української РСР у перші повоєнні роки*, „Україна XX ст.: Культура, Ідеологія, Політика” 2012, т. 17, s. 144.

wymiarze godzin”<sup>21</sup>, ale pod warunkiem dokładnej kontroli „przez organy NKWD”<sup>22</sup>. Wdrożenie tej kompromisowej praktyki zostało poparte przez najwyższe kierownictwo partyjne republiki, ponieważ przyniosło pozytywne rezultaty — złagodziło węzeł problemu kadrowego, a jednocześnie pozwoliło lokalnym działaczom realizować swoje ambicje zawodowe.

Ważnym czynnikiem, który wpłynął na politykę kadrową w regionie, był strach przywódców partii bolszewickiej na szczeblu regionalnym, okręgowym i miejskim przed wzięciem odpowiedzialności za pracę ludzi z miejscowej ludności. Błąd w doborze personelu mógł kosztować ich rozwój kariery, a nawet wolność osobistą. Lokalnych aktywistów postrzegali jako potencjalnych „zdrajców” i „bandytów” gotowych w każdej chwili strzelić im w plecy lub dokonać sabotażu. Było w tym trochę prawdy, ponieważ nawet według oficjalnych danych poziom społecznego poparcia dla sowieckiego reżimu w regionie był niezwykle niski. W szczególności w obwodzie rówieńskim na początku 1945 roku „około 40% popierało rząd radziecki, a 60% było zwolennikami ukraińskiego powstania”<sup>23</sup>.

Specjalna uchwała Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Ukrainy z dnia 10 lipca 1945 roku „O wyborze i nominacji kadr spośród miejscowych działaczy w zachodnich regionach Ukrainy” stała się swego rodzaju „akceleratorem” dla rozwiązania problemu przyciągnięcia miejscowych kadr z zachodniej Ukrainy na stanowiska nomenklaturowe. Powodem powstania tego dokumentu była potrzeba poszerzenia bazy społecznego poparcia dla władzy bolszewickiej, przede wszystkim kosztem miejscowych działaczy. Rzeczywiście, od 1944 do połowy 1945 roku „tylko 1094 osoby, czyli 2% całkowitej liczby osób pracujących w zachodnich regionach Ukrainy, zostały nominowane na stanowiska kierownicze w okręgach spośród miejscowej ludności”<sup>24</sup>.

21 ЦДАГО України, Центральний комітет Компартії України, ф. 1, оп. 45, спр. 345, Службова записка секретаря Ровенського обкому КП(б)У по кадрах Про виконання рішення ЦК КП(б)У від 10.07.1945 р., арк. 71.

22 Державний архів у Івано-Франківській області, Станіславський обласний комітет КПУ, ф. П-1, оп. 1, спр. 171, Звіт про роботу відділу кадрів Коломийського МК КП(б)У Станіславської області за період з 14 квітня 1944 р. по 1 січня 1945 року, арк. 9.

23 Державний архів у Рівненській області, Ровенський обласний комітет КПУ, ф. П-400, оп. 1, спр. 50, Стенограма обласної наради секретарів райкомів КП(б)У, голів райвиконкомів, начальників. РВ НКДБ і НКВС Ровенської області від 14 січня 1945 р. за участю М. Хрущова, арк. 12.

24 Г. Стародубець, *Місіонери червоної влади (партійно-радянська номенклатура західноукраїнських областей 1944 — на поч. 1946 рр.)*, Житомир 2016, s. 153.

Ta sytuacja w zakresie polityki kadrowej była pośrednim wskaźnikiem okupacyjnego charakteru władzy sowieckiej w regionie. W warunkach systemu dowodzenia i kontroli oraz sztywno scentralizowanej struktury partii bolszewickiej można ją było zmienić jedynie poprzez przyjęcie wiążącej dyrektywy, w tym przypadku specjalnej uchwały. Dokument ten był właśnie rodzajem pobłażliwości, która częściowo chroniła władze regionalne przed odpowiedzialnością za ewentualne błędy w doborze personelu spośród miejscowej ludności, przyczyniając się tym samym do intensyfikacji pracy wydziałów personalnych odpowiednich komitetów partyjnych<sup>25</sup>.

Partyjne i państwowe kierownictwo Ukraińskiej SRR użyło dyrektywnych i przymusowych metod, aby zmusić przywódców zachodnich regionów do

odrzuć strachu przed nominowaniem miejscowej ludności na stanowiska kierownicze jako politycznie niepoprawnego i złego. Konieczne jest odważne i zdecydowane nominowanie miejscowych ludzi lojalnych wobec naszej partii bolszewickiej i rządu radzieckiego. Przede wszystkim tych, którzy sprawdzili się w walce z ukraińsko-niemieckimi nacjonalistami<sup>26</sup>.

Jednocześnie podkreślono, że konieczne jest zapewnienie, aby „elementy antyradzieckie, kułacy, ukraińsko-niemieccy nacjonaści i ich wspólnicy w żaden sposób nie dostali się do organizacji radzieckich i gospodarczych”, w tym celu „wszyscy lokalni pracownicy byli zwykle sprawdzani przez NKWD”<sup>27</sup>.

Mimo zainicjowanych przez władze działań, pod koniec 1945 roku nie doszło do zasadniczych zmian jakościowych w sferze personalnej: stanowiska w nomenklaturze partyjnej nadal pozostawały poza zasięgiem miejscowych działaczy. Nie mogło być inaczej, gdyż nie sposób było zmienić sposobu myślenia i psychologii funkcjonariuszy partyjnych na zachodniej Ukrainie. Ich strach przed miejscową ludnością i nieufność wobec działaczy wywodzących się z ich grona potęgowała

25 E. Білоус, *Місце і роль вихідців з місцевого населення в загальній структурі партійно-радянських органів влади західноукраїнських областей 1944–1945 рр.*, „Гілея: Науковий Вісник” 2014, т. 80, s. 10.

26 ЦДАГО України, Центральний комітет Компартії України, ф. 1, 45, спр. 570, Стенограма наради секретарів обкомів КП(б)У по кадрах західних областей України. 30–31 травня 1945 р., арк. 140.

27 Державний архів у Івано-Франківській області, Станіславський обласний комітет КПУ, ф. П-1, ф. 1, спр. 171, Звіт про роботу відділу кадрів Коломийського МК КП(б)У Станіславської області за період з 14 квітня 1944 р. по 1 січня 1945 року, арк. 9.

skala istniejącego tam antysowieckiego powstania, które cieszyło się ogromnym poparciem mieszkańców regionu. Proces włączania przedstawicieli miejscowych działaczy do kierownictwa sowieckiej nomenklatury partyjnej zaczął wykazywać powolną, ale pozytywną tendencję w 1946 roku, co naszym zdaniem wynikało z osłabienia ukraińskiego ruchu narodowowyzwoleńczego i zniszczenia podziemia powstańczego w wyniku taktyki „wielkiej blokady” zastosowanej przez władze w okresie styczeń–kwiecień.

## **Specyfika ogólnego stylu pracy i zachowania funkcjonariuszy partyjnych**

Przywódcy partyjni zachodnich regionów byli typowymi przedstawicielami nowego pokolenia, które nie uczyło się historii z podręczników, ale tworzyło ją własnymi „rękami”, przy swoim bezpośrednim udziale. Ich burzliwa komsomolska młodość upłynęła pod hasłami walki z kulakami, cerkwią, trockistami, bucharinistami, agentami imperialistycznego wywiadu itp., więc przemoc była przez nich postrzegana jako absolutnie organiczny składnik radzieckiego systemu politycznego na merytorycznym poziomie ich świadomości. Kulturowanie przez funkcjonariuszy partyjnych twardego, o silnej woli, kategorycznego przywódcy było zdeterminowane ich nieodłączną potrzebą zdobycia i utrzymania wysokiego statusu społecznego.

Po przejściu przez tygiel wojenny funkcjonariusze partyjni często nadal stosowali wojskowe metody zarządzania w swojej praktycznej pracy: surowa dyscyplina, kategoryczne odrzucanie „innych opinii”, bezwarunkowe podporządkowanie „przełożonym” itp. W relacjach między kierownictwem wyższego szczebla a podwładnymi dochodziło do nadmiernego administrowania, lekceważenia opinii podwładnych, obrażania pracowników i „nieuprzejmości w kontaktach z urzędnikami regionu i aparatu komitetu regionalnego partii”<sup>28</sup>. Jaskrawym tego potwierdzeniem jest przykład relacji między najwyższymi przywódcami obwodu lwowskiego — sekretarzami komitetu obwodowego KP(b) U I. Hruszeckim, P. Hapoczka i Mykołajenką<sup>29</sup>.

28 ЦДАГО України, Центральний комітет Компартії України, ф. 1, оп. 46, спр. 1580, Довідка про анонімну заяву про звинувачення в не партійних діях І. Грушецького. Листопад 1946 р., арк. 92.

29 Więcej informacji na ten temat można znaleźć w Г. Стародубець, *op. cit.*, s. 89–91.

Jedną z charakterystycznych cech radzieckiego stylu zarządzania była obecność krytyki i samokrytyki, która była uważana za „jeden z najważniejszych warunków prawidłowego zarządzania życiem partyjnym i gospodarczym”<sup>30</sup>. Dlatego też tradycyjnie każde wystąpienie kierownika dowolnego szczebla kierowniczego na regularnym zebraniu, zgromadzeniu lub sesji musiało kończyć się krytyczną analizą pracy jego i podległego mu zespołu. Ogólnie rzecz biorąc, krytyka i samokrytyka są niezbędnymi elementami kultury menedżerskiej w społeczeństwie demokratycznym, ale pod rządami „antydemokratycznego reżimu dyktatorskiego, który był wspierany przez «robotniczo-chłopską» biurokrację partyjno-państwową kierowaną przez elitę partyjną”<sup>31</sup>, nie mogły one pełnić swoich nieodłącznych funkcji, ale często były wykorzystywane jako narzędzie technologii manipulacyjnych, zastraszania i bezpodstawnych oskarżeń.

Często podstawą krytyki stylu pracy lokalnych funkcjonariuszy partyjnych przez odpowiednie komitety KC KP(b)U było „chamstwo w ich stosunku do chłopów i pracowników, systematyczne pijaństwo”<sup>32</sup>, „zmuszanie miejscowych dziewcząt do współżycia”<sup>33</sup>, „przewaga metody administracyjnej”<sup>34</sup>, „brak kultury w pracy i bardzo słabe kierowanie aparatem”<sup>35</sup>. Taki styl kierowania przez wyższych urzędników partii radzieckiej był dość typowy w okresie powojennym. Z jednej strony, wynikało to z obecności w nich pewnego etycznego i moralnego poziomu wykształcenia, co przekładało się na odpowiednie maniere zachowania i komunikacji. Z drugiej — wynikało z wewnętrznej potrzeby ciągłego demonstrowania swojego statusu „panów” zarówno w oczach podwładnych, jak i — w jeszcze większym stopniu — zwykłych obywateli.

30 ЦДАГО України, Центральний комітет Компартії України, ф. 1, оп. 23, спр. 4379, Ще раз про неправильний підбір кадрів і ставлення Львівського обкому партії до критики і самокритики. Лютий 1947 р., арк. 47.

31 М. Дорошко, *Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917–1938 рр.): монографія*, Київ 2012, s. 162.

32 ЦДАГО України, Центральний комітет Компартії України, ф. 1, оп. 23, спр. 4379, Характеристика Деражнянського виконкому районної Ради депутатів трудящих т. Мартинова П. 11. серпня 1947 р., арк. 248.

33 ЦДАГО України, Центральний комітет Компартії України, ф. 1, оп. 45, спр. 210 Доповідна записка секретаря Ровенського обкому КП(б)У по кадрах у відділ кадрів ЦК КП(б)У від 24 листопада 1944 року, арк. 1.

34 ЦДАГО України, Центральний комітет Компартії України, ф. 1, оп. 23, спр. 4379, Характеристика на першого секретаря Рокитнівського райкому КП(б)У Ровенської області т. Горбачевського Н. від 28 квітня 1947 р., арк. 236.

35 ЦДАГО України, Центральний комітет Компартії України, ф. 1, оп. 46, спр. 1618, Про роботу апарату Тернопільського облвиконкому. Вересень 1946 року, арк. 127.

Дlatego też wysocy rangą urzędnicy często pozwalali sobie na ustalanie godzin pracy, zakresu praw i obowiązków oraz zasad etykiety urzędniczej według własnego uznania

Ogromna ilość pracy, jaką mieli do wykonania funkcjonariusze partyjni i sowieccy różnych szczebli, a także wysoki poziom intensywności pracy i odpowiedzialności za jej niepowodzenie, były czynnikami, które skłaniały ich do stosowania częściowo nieludzkich i nielegalnych metod oddziaływania na miejscową ludność oraz okazywania rażącej nietolerancji wobec współpracowników i podwładnych. Było to szczególnie widoczne podczas różnych akcji: walki z podziemiem powstańczym i UPA, akcji przesiedleńczych, organizacji wyborów, wdrażania polityki kolektywizacji itp. Najczęstszymi rodzajami naruszeń „socjalistycznej legalności” były „kradzież mienia osobistego, nadużycie władzy”<sup>36</sup>, „systematyczne pijaństwo”<sup>37</sup>.

Warto zauważyć, że kwestia etyki partyjnej nie powinna być rozpatrywana bez uwzględnienia ogólnej sytuacji moralnej w regionie i kraju. Z jednej strony, koniec wojny, złożona konfrontacja militarna i polityczna między powstańcami ukraińskimi a władzami radzieckimi, trwałe przesiedlenie dużych grup społecznych w wyniku deportacji, wysiedleń i polityki masowych wyjazdów zarobkowych w celu sowietyzacji, zdeeterminowały proces niszczenia tradycyjnego systemu norm moralnych i etycznych oraz zasad współżycia. Z drugiej — nowe normy etyczne zostały narzucone przez władze poza tradycyjnymi instytucjami społeczeństwa zachodnioukraińskiego, w szczególności kościołem. Rolę autorytetu moralnego przejęła partia bolszewicka, dlatego życie prywatne każdego urzędnika nomenklatury, zwłaszcza przywódców partyjnych, było stale pod ścisłą kontrolą odpowiedniego komitetu KP(b)U. Jak słusznie zauważa O. Dokash, „deformacja wartości nomenklatury partyjnej stała się jednym z charakterystycznych przejawów kompetencji politycznych w kontekście ustanowienia reżimu totalitarnego we wrogi, w tym wartościowym i cywilizacyjnym, środowisku zachodniej

<sup>36</sup> В. Старка, *Повсякденне життя західноукраїнського села в умовах тоталітарних режимів 1939–1953 рр.: дис. д-ра іст. наук: 07.00.01 — історія України*, Переяслав-Хмельницький 2019, s. 153.

<sup>37</sup> ЦДАГО України, Центральний комітет Компартії України, ф. 1. оп. 45, спр. 210. Справка про підбір, розстановку і виховання кадрів по Здолбунівському райкомі партії Ровенської області станом на 14 жовтня 1946 р., арк. 25.

Ukrainy<sup>38</sup>. Jako monopolistyczna siła polityczna partia bolszewicka ograniczyła zakres przedmiotów moralnej i etycznej oceny swojej pracy do samokrytyki i introspekcji. Jednak poza ramami zewnętrznej krytyki samokrytyka traci swoją skuteczność i zamienia się w farsę, dlatego też, pomimo systemowego charakteru anomalii społecznych wśród kierownictwa partii, nigdy nie były one opisywane w prasie, a ich ocena prawna przez oficjalne władze była nieco łagodna lub nawet ignorowana, z wyjątkiem szczególnie rażących przypadków.

Krytyczne warunki ostrej sytuacji wojskowo-politycznej dały regionalnym przywódcom podstawy do zrzucania winy za swoją niekompetencję, nieprofesjonalizm i upór przy łamaniu prawa na „obiektywne trudności”. Nie jest to jednak jedyne wytłumaczenie, dlaczego władze, w tym funkcjonariusze partyjni, często dopuszczali się arbitralnej przemocy wobec miejscowej ludności. Naszym zdaniem takie zachowanie, z jednej strony, można interpretować jako przejaw wewnętrznej natury człowieka, który przekonany o bezkarności popełnionego przestępstwa realizował w ten sposób swoją potrzebę okrucieństwa. Z drugiej zaś — jest to przejaw stanu afektu, który poprzedzony był stanem ciągłego stresu emocjonalnego i psychicznego spowodowanego intensywnością harmonogramu pracy i trudnymi warunkami bytowymi. Analizując stosunki władzy w nomenklaturze w tym okresie, profesor V. Mokhov nazywa typowego przedstawiciela regionalnej nomenklatury „partyjnym żołnierzem”, który był gotowy pracować wszędzie tam, gdzie partia kazała, robić to, co partia kazała<sup>39</sup>.

Nasilenie ukraińskiej rebelii w latach 1944–1945 w praktyce przejawiało się w nadmiernym okrucieństwie wobec innych, nie tylko ze strony przedstawicieli władz represyjnych, ale także funkcjonariuszy partyjnych. Partia świadomie i celowo „selekcjonowała” swoje kadry, w tym na podstawie potencjalnych przejawów „twardości charakteru” (graniczącej z okrucieństwem) w stosunku do przeciwników politycznych. Świadczy o tym fakt, że w omawianym okresie funkcjonariusze partyjni bardzo często byli wysyłani w oficjalne podróże służbowe do wiosek, które były epicentrami powstania, w tym w celu zaangażowania ich w operacje antypowstańcze prowadzone przez jednostki NKGB

38 О. Докаш, *Політична компетентність партійної номенклатури західних обласей України (кінець 30-х — початку 50-х років XX ст.): аксіологічний та діяльнісний аспекти*, „Гілея: Науковий Вісник” 2016, т. 108, s. 277.

39 В. Мохов, *Номенклатурная организация власти: функциональные пределы. Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*, „Запоріжжя” 2008, т. 23, s. 48.

lub NKWD. W ten sposób, według sekretarza Rówieńskiego Obwodowego Komitetu KP(b)U W. Begmy, „szkolono ludzi z aktywistów, aby przewyciężyli strach”<sup>40</sup>.

Trzeba przyznać, że takie „reguły gry” nie zawsze były pozytywnie odbierane w terenie. Regionalne kierownictwo często musiało ograniczać „bojowy zapal” swoich podwładnych, kierując nim przynajmniej częściowo w ramach prawa. W szczególności na jednym z zebrań działaczy partyjnych obwodu rówieńskiego doszło do sporu między pierwszym sekretarzem komitetu obwodowego KP(b)U W. Begmą a przewodniczącym okręgowego komitetu wykonawczego w Kozyńie J. Czumakiem o to, czy należy działać zgodnie z prawem w przypadku wykrycia przez działaczy bolszewickich „bandyty” lub „dezertera z Armii Czerwonej”. Znamienne, że W. Begma wypowiedział się w tej kwestii jednoznacznie: „Jesteście przedstawicielami władzy. Wy nie aresztujecie, tylko zatrzymujecie człowieka i przekazujecie go organom, które mają prawo aresztować”<sup>41</sup>. Ponadto ostro skrytykował lokalnych przywódców, którzy „uważają, że prawo nie jest pisane dla nich, ale dla głupców, że to sprawa rodzinna — można go przestrzegać lub nie. Nie rozumiemy, że ściśle przestrzeganie sowieckiego prawa jest dyscypliną partyjną”<sup>42</sup>.

Styl zachowania ówczesnych funkcjonariuszy partyjnych był również zdeterminowany sztywnością procesu selekcji kandydatów na stanowiska nomenklaturowe (dostępność „poprawnej” biografii, odpowiednie cechy charakteru, praktyczna praca itp.). Po pomyślnym przejściu przez takie „sito” urzędnicy czuli się bardziej pewni siebie i, z biurokratycznego punktu widzenia, chronieni (na ile było to możliwe w stalinowskiej wersji systemu nakazowo-rozdzielczego). Wraz z mandatem partyjnym urzędnik nomenklatury miał prawo do korzystania z pewnego rodzaju „moralnego i prawnego luzu”, którego wysokość zależała od znaczenia stanowiska, jakości „osiągnięć” itp. O dominującej pozycji nomenklatury decydowały lepsze możliwości kariery, dostęp do zasobów materialnych. Była ona praktycznie zdelegalizowana i poza wszelką krytykę. Stworzyło to korzystne warunki dla korupcji

<sup>40</sup> Г. Стародубець, *op. cit.*, s. 95.

<sup>41</sup> Державний архів у Рівненській області, Ровенський обласний комітет КПУ, ф. П-400, оп. 1, спр. 36. Стенограма обласного партактиву Ровенського обкому КП(б)У від 18 червня 1945 р., арк. 108.

<sup>42</sup> Державний архів у Рівненській області, Ровенський обласний комітет КПУ, ф. П-400, оп. 1, спр. 36. Стенограма обласного партактиву Ровенського обкому КП(б)У від 18 червня 1945 р., арк. 99.

i interesowności, kradzieży i pochlebstw na wszystkich szczeblach władzy. Biurokracja jako główny nośnik władzy stała się społeczną podstawą totalitaryzmu<sup>43</sup>.

Podsumowując, można stwierdzić, że styl pracy i zachowania wyższych urzędników w zachodnich regionach Ukraińskiej SRR we wczesnych latach powojennych, z rzadkimi wyjątkami, pozostawał autorytarny i dyktatorski. Powstając z „dołu”, świeżo upieczeni urzędnicy musieli nieustannie naginać się do systemu, udowadniać swoją lojalność wobec partii i byli stale zagrożeni etykietą „wrogów ludu”; ich „inicjatywa i swoboda działania były ograniczone przepisami i surową odpowiedzialnością polityczną za nieudaną amatorszczyznę”<sup>44</sup>. W związku z tym kultywowanie przez funkcjonariuszy partyjnych twardego, kategorycznego przywódcy o silnej woli było zdeterminowane ich nieodłączną potrzebą zdobycia i utrzymania wysokiego statusu społecznego.

## Wnioski

Polityka kadrowa reżimu stalinowskiego w zachodnich obwodach Ukraińskiej SRR w latach 1944–1946 była jednym z istotnych wyznaczników modernizacji politycznej regionu w ramach dominacji stalinowskiego reżimu totalitarnego. Spowodowało to zmianę struktury społecznej regionu, wypełnienie go elementem rosyjskojęzycznym i odsunięcie przedstawicieli miejscowej ludności poza funkcjonowanie politycznych instytucji decyzyjnych. Specyfika formowania się nomenklatury partyjnej była tu zdeterminowana dwoma głównymi czynnikami: zadaniami politycznymi i potrzebami kierowniczymi. Specyfika sytuacji wojskowo-politycznej w regionie, spowodowana ostrą konfrontacją zbrojną między władzami radzieckimi a ukraińskim powstaniem narodowym, a także konieczność uruchomienia procesów odbudowy wpłynęły na strukturę regionalnej nomenklatury i dynamikę zmian jej cech społeczno-kulturowych. Lokalne organy partyjne stale miały styczność z problemami ograniczonej bazy społecznej do rekrutacji kadry kierowniczej, która spełniałaby podstawowe parametry jakościowe, takie jak wiarygodność polityczna, doświadczenie zawodowe, poziom wykształcenia i profesjonalizm. Niepełny rozwój hierarchii władzy

<sup>43</sup> О. Докаш, *Політико-культурна...*, s. 336–337.

<sup>44</sup> В. Крупина, *Между «традицией» и «модернизацией»: украинская номенклатура в 1946–1964 гг.*, „Пamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 30 (2), s. 332.

в postaci pionowo zintegrowanych struktur partyjno-państwowych, zapoczątkowany w okresie przedwojennym, determinował słabość władzy politycznej w pierwszych latach powojennych, pogłębianą przez niską jakość importowanych tu kadr kierowniczych.

## Bibliografia

### Archiwa

Centralne Państwowe Archiwum Stowarzyszeń Publicznych Ukrainy.  
Archiwum Państwowe w Obwodzie Iwano-Frankowskim.  
Archiwum Państwowe w Obwodzie Rówieńskim.  
Archiwum Państwowe w Obwodzie Tarnopolskim.

### Opracowania

- Білоус Е., *Місце і роль вихідців з місцевого населення в загальній структурі партійно-радянських органів влади західноукраїнських областей 1944–1945 рр.*, „Гілея: Науковий Вісник” 2014, т. 80, s. 8–12.
- Горбул А., *Научные основы кадровой политики КПСС*, Київ 1989.
- Докаш О., *Політико-культурна трансформація західних областей України в контексті утвердження ідеології радянського тоталітаризму (1930–1950-ті роки): дис. д-ра політичних наук: 23.00.03 — політична культура та ідеологія*, Київ 2017.
- Докаш О., *Політична компетентність партійної номенклатури західних областей України (кінець 30-х — початку 50-х років ХХ ст.): аксіологічний та діяльнісний аспекти*, „Гілея: Науковий Вісник” 2016, т. 108, s. 274–279.
- Дорошко М., *Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917–1938 рр.): монографія*, Київ 2012.
- Іщенко А., *Західна Україна у документах з’їздів та пленумів ЦК КП(б)У: 1944–1953 рр.*, „Архіви України” 2011, nr 2–3, s. 108–122.
- Киридон П., *Правляча номенклатура Української РСР (1945–1964 рр.): монографія*, Полтава 2012.
- Киридон П., *Відновлення функціональних параметрів партійно-державної номенклатури Української РСР у перші повоєнні роки*, „Україна ХХ ст.: Культура, Ідеологія, Політика” 2012, т. 17, s. 141–156.
- Крупина В., *Освітньо-культурний рівень партійної номенклатури УРСР (друга половина 1940-х — початок 1950-х рр.)*, „Український Історичний Збірник” 2009, т. 12, s. 207–214.
- Крупина В., *Между «традицией» и «модернизацией»: украинская номенклатура в 1946–1964 гг.*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 30 (2), s. 319–339.
- Лагно А., *Руководящие кадры для Западной Украины (1945–1949): идеалы и реальность*, „Historia Provinciae — Журнал Региональной Истории” 2023, т. 7, nr 2, s. 487–526.
- Макаренко В.П., *Бюрократия и сталинизм*, Москва 1989.
- Медушевский А., *Сталинизм как модель социального конструирования. К завершению научно-издательского проекта*, „Российская История” 2010, nr 6, s. 3–29.

- Монченко С., *Формування політичної основи державного управління західними областями України в перші післявоєнні роки*, „Ефективність Державного Управління: Збірник Наукових Праць Львівського Регіонального Інституту Державного Управління Української Академії Державного Управління При Президентові України. Львів” 2003, т. 3, s. 162–170.
- Мохов В.П., *Номенклатурная организация власти: функциональные пределы*, „Наукові Праці Історичного Факультету Запорізького Державного Університету. Запоріжжя” 2008, т. 23, s. 38–50.
- Мохов В.П., *Региональная политическая элита России (1945–1991 годы)*, Пермь 2002.
- Рубльов О.С., Черченко Ю.А., *Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції 20–50-ті роки ХХ ст*, Київ 1997.
- Старка В., *Повсякденне життя західноукраїнського села в умовах тоталітарних режимів 1939–1953 рр.: дис. д-ра іст. наук: 07.00.01 — історія України*, Переяслав-Хмельницький 2019.
- Стародубець Г., *Місіонери червоної влади (партійно-радянська номенклатура західноукраїнських областей 1944 — на поч. 1946 рр.)*, Житомир 2016.